

MİTOLOJİK BİR HAYVAN OLAN EJDERHANIN NEF'Î DİVANI'NDAKİ KULLANIMI*

Munise KOÇ**

Öz: Efsanevî bir yaratık olan ejderha, Pehlevîce *ajil/aj* (yılan) sözcüğünden gelir ve *Aj-i Dahhak* (Dahhak yılanı) ile aynı köktendir. Bu yaratık Türkler tarafından evren adıyla anılır. Hamdullah Mustafa Kazvinî *Nüzhetü'l-Kulûb* adlı eserinde bu hayvanın başlangıçta bir yılan olduğunu, yaşı yüze dayandığı zaman ejdere dönüştüğünü söyler. Ejderin, karadaki hayvanları dehşete düşürene kadar büyüdüğünü, bunun üzerine Allah'ın onu denize attığını belirtir. Denizde de hasara sebep olan ejderha Allah tarafından Yecüc ile Mecüc'e yem olmak üzere onların diyarına atılır. Mimarîde bereket getirişi, koruyuculuk ve güç gibi özelliklerinden dolayı sıkça kullanılan ejderha motifi edebiyatta genellikle korkutucu özellikleri ile anılmıştır. Klasik şiirin keskin dilli şairlerinden Nef'î bu mitolojik hayvanın olağanüstü ve ürkütücü niteliklerini özellikle kasidelerinde sıkça kullanmıştır. 17. yüzyıl kaside şairi olarak bilinen Nef'î, *Türkçe Divan*'ında 13 defa ejder, 7 defa ejderha, 1 defa da ejdeha kelimesini kullanmıştır. Bu kullanımların 16 tanesi kasideler, 5 tanesi ise gazeller kısmında tespit edilmiştir. Nef'î, kasidelerde ejderhaların hazineleri koruması, ateş saçması, kıvrım kıvrım olması ve uçuşu gibi özelliklerine değinmiştir. Bu beyitlerde, çeşme lûlelerinin ejder şekilli olmalarına ve savaş aletlerinden topun ejder şekilli olmasına atfen yapılan benzetmeler de mevcuttur. Gazellerde ise ejderha mazmunu, sevgilinin güzellik unsurlarını tasvir etmede kullanılmıştır. Bu çalışmayla mitolojik bir varlık olan ejderhanın klasik edebiyattaki yansımaları ve Nef'î'nin *Divan*'ındaki kullanımları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Klasik Türk edebiyatı, mitoloji, Nef'î, divan, ejderha.

The Use of the Mythological Creature Dragon in Nef'î's Divan

Abstract: A dragon is a crocodile-like mythical creature that comes from Pahlavi word *ajil/aj* (snake or serpent) and has the same origin as *Aj-i Dahhak* (snake of Dahaka). This creature is called universe by Turks. In his work entitled *Nuzhat al-Qulûb* ("Pleasure of the Hearts"), Hamdullah Mustafa-i-Qazvinî tells that this creature was first a snake which turns into a dragon as it gets to the age of 100 years. He further states that the dragon keeps getting bigger until the animals on the land are terrified of it, whereupon the creator throws it into the sea. The dragon causes damage in the sea too and is thrown by God into the land of *Ye'cuc* and *Me'cuc* (referred to as *Gog* and *Magog* in the Hebrew

* Bu makale Ardahan'da 2-5 Mayıs 2019 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş olan Uluslararası Mitoloji Sempozyumu'nda "Nef'î Divanında Mitolojik Bir Hayvan Olan Ejderhanın Kullanımı" başlığıyla sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir. Bildirinin Türkçe özeti basılmıştır. Yazının genişletilme sürecinde kaynak önerisi ve yol göstericiliğinden dolayı Sayın Prof. Dr. Gönül Alpaz Tekin'e teşekkür ederim.

** Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzincan/TÜRKİYE, E-posta: munise.koc@erzincan.edu.tr. ORCID: 0000-0003-3579-8414.

Bible) to feed them. The dragon motif is frequently used in architecture for its features such as fertility, protectionism, and power, while it is often used in literature for its frightening features. Nef'î, one the sharp-tongued poets of classical poetry, often used this mythological creature in his ghazals (odes) due to its extraordinary and scary features and particularly the influence of its character. Nef'î, who lived in the 17th century and is known as the poet of *qasîdah*, used the words *ejder* thirteen times, *ejderha* seven times, and *ejdehâ* once in his Turkish Divan. Among these uses, sixteen were detected in the *qasîdah* section and five in the *ghazal* section. In these sections, Nef'î touched on the features of dragons protecting treasures, breathing fire, flying, and being curled up. There are also analogies with reference to the dragon-shaped fountain faucets in architecture and to dragon-shaped field guns. The dragon metaphor is used to depict the beauty of the lover in *ghazals*. This study aims to explore the association between the representations of the mythological creature dragon in classical literature and its uses in Nef'î's Divan.

Keywords: Classical Turkish literature, mythology, Nef'î, divan, dragon.

Giriş

Farsçada ejder, ejdha, ejderha, büyük timsah görünümünde, yüzü ata benzeyen, iki kanatlı, ağzından ateş püskürten, yeraltı hazinelerinin koruyucusu olduğuna inanılan efsanevi bir yaratıktır. Pehlevîce “aji/aj” (yılan) sözcüğünden gelir ve “Aj-i Dahhak”¹ (Dahhak yılanı) ile aynı köktendir (Yıldırım, 2008, s. 274).

Zoomorfik evrede insanlar, inanç, korku ve bulundukları şartlar doğrultusunda birçok hayvanı Tanrı olarak benimsemiştir. Ejderha, bu hayvanların belirgin özelliklerinin birleştirilmesiyle oluşmuş karma bir varlıktır. Zamanla çeşitli kültürler bu motifi kendilerine göre yorumlamıştır. Bu nedenle ejderha, farklı toplumlarda farklı anlamlar taşımaktadır (Önal, 2007, s. 60-61).

Bu mitolojik hayvanı Araplar “tannîn”, Moğollar “moghûr” (İnal, 1971, s. 154) Batı Türkleri “büke” ve “evren”², Doğu Türkleri ise “luu”³ veya “nek”⁴ olarak isimlendirmiştir (Esin, 1970, s. 160-161).

¹ Pişadî hanedanının beşinci hükümdarı olan Dahhak'ın Arap kökenli olduğu düşünülür. *Şeh-nâme*'de ve halk arasında on kötülüğü gerçekleştirip insanlar arasında yaygınlaştırdığı için *deh ak* (*deh ayb: on ayıp*) olarak anılır. *Şeh-nâme*'ye göre İblis'in (Ehrimen'in) kendisini aldatmasıyla babasını öldüren Biveresb lakaplı birisi, güzel bir genç suretinde kendisine görünen İblis'i yanına aşçı olarak alır. Aşçı, bir hileyle genci iki omzunun arasından öper. Öptüğü yerden iki yılan çıkar ve genci çok rahatsız eder. Bunun üzerine İblis, doktor kılığına girer ve Biveresb'e bu yılanların ona zarar vermemesi için her gün iki gencin beyniyle doyurulması gerektiğini söyler. Bazı İslamî rivayetler Biveresb'in Nuh peygamber zamanında yaşadığını farklı ayrıntılarıyla aktarır. Buna göre suçluları kamçılama ve idam etmek onun ortaya çıkardığı ceza yöntemleridir (Yıldırım, 2008, s. 228). Her iki anlatımda da Dahhak kötü bir şekilde anılır. Yılanların iki insanın beyniyle doyurulması ve Dahhak'ın omzunda yer almasından dolayı Fars edebiyatında yılanlara iyi gözle bakılmadığı görülür. *Şeh-nâme*'de ejder öldürme sahnelerinin çokluğu buna delil gibidir. Prof. Dr. Gönül Alpay Tekin ile yapılan yüz yüze bir konuşmada, Dahhak'ın Arap kökenli olduğu için Farslar tarafından sevilmediği ve bu yüzden korkunç bir şekilde anlatıldığı kaydedilmiştir.

² Emel Esin, *Kutadgu Bilig*'de, Uygurların “Kök Luu”sına “Evren” denildiğini, evrenin burçlardan oluşan feleğin çarkına sarılmış bir ejder olduğunu ve bu ejderin “evrilmeleri” ile çarkın gece ve gündüz dönmelerini sağladığını belirtir. Böylece evrenin, felek ve zaman mefhumları ile birleşerek, dünya timsali olduğunu kaydeder (1970, s. 167).

³ Çince'de ejderha anlamına gelen “lung” kelimesinden türemiştir (Caferoğlu, 1968, s. 126).

Göktürk ve Uygur kültür çevresinde karşımıza çıkan ejder figürü, daha çok evreni, yaratıcılığı ve hayatı temsil eden büyük gücün simgesi gibidir (Mülayim, 1993, s. 197).

Kara Balsagun⁵ kentinde bulunan Göktürk geleneğine bağlı dikilitaşların bütün özelliklerini taşıyan bir Uygur yazıtında, simetrik ejder figürleri bulunmaktadır. Bu ejderlerde Çin sanatının etkileri açıkça görülür. Bu figürlerin benzerlerine 13. yüzyıl Anadolu Türk mimarî süslemelerinde ve küçük el sanatlarında da sık sık rastlanır (Mülayim, 1993, s. 197).

Emel Esin, “Luu”nun mücevher hazinelerine sahip olarak düşünüldüğünü; Uygur metinlerinde “Luu khanları”nın mücevherli altın veya gümüşten iplerle süslü olarak anlatıldığını belirtir (1970, s. 162).

Çin, Mısır ve Hindistan’da ejderha ile su arasında kurulan ilişki birbirine benzerdir. Ejderha havuzlarda yaşar, bulutlara yükselir, gök gürültüsüne, yağmura⁶ neden olur (Mackenzie, 1996, s. 55-56).

Ejderha figürü Sümer⁷, Babil, Akad ve Asur mitolojisinde de görülmektedir. Sümer Yaratılış Destanı’nda Güneş Tanrısı Ninurta kaos ejderhasını yener (Langdon, 1964, s. 55, 102). Babil Yaratılış Destanı’nda ise Marduk kaosun ve karanlığın temsilcisi olan Tiamat adlı dişi ejderhayı öldürür (Langdon, 1964, s. 117-118).

A. J. Wensinck, Doğu mitolojisinde dünyanın boğayla, okyanusun ise yılanla temsil edildiğini belirtir (s. 9, 1921).

İslam kaynaklarındaki tasvirlerle göre ejder muazzam bir büyüklükte, korkunç bir görünüşü olan, kocaman başlı, parıldayan gözlü, çok dişli, önüne geleni yutmaya hazır su hayvanı olan bir yılan gibi görülür (İnal, 1971, s. 156).

Nüzhetü'l-Kulûb’e göre⁸ bir yılanın boyu otuz yarda⁹, yaşı da yüze vardığı zaman ona ejder denilir. Ejder, karadaki hayvanlar ondan dehşete düşene kadar büyür ve Allah onu denize attırır. Okyanusta boyu on bin yarda¹⁰ vardığı zaman iki yüzgeci çıkar ve denizde de hasar oluşturur. Bu sefer de Allah ona ölüm gönderir; bir rüzgâr onu Yecüc ile Mecüc’e yem olmak üzere onların diyarına atar (İnal, 1971, s. 155).

Kozmolojik ve ikonografik anlamlar yüklenen ejder Asyalı toplumlarda güç, kuvvet, bilgelik, bereket, yağmur, kötü nazardan koruyucu güç ve uğurun simgesi sayılırken İslam ve Batı dünyasında zararlı, ortadan kaldırılması gereken kötü bir yaratık olarak kabul edilir (Ekiz, 2011, s. 40-41). Görüldüğü üzere iki türlü ejder/yılan vardır. Biri iyi yılan diğeri de kötü yılan. İyi yılan yaşamın sembolüdür. Babil-Asur mitolojisinde aşk ve talih tanrıçası olan İştâr elinde bir yılanla tasvir edilir (Langdon, 1964, s. 30). Sümer, Babil ve Batı Sami mitolojisinde hem Toprak Tanrıçası hem de

⁴ *Divanü Lügati't-Türk*’te “nâg (nek)” kelimesi timsah, “nâg yılan” ise ejderha şeklinde tanımlanmıştır (Erdi & Yurteser, 2005, s. 349).

⁵ Orhon Yazıtları’nın 30 km kadar batısında bulunan diğer adı Ordu Balık olan bir şehir.

⁶ Ejderha ve su ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Langdon, 1964, s. 288-289; Wensinck, 1921, s. 9, 37, 46, 47.

⁷ Ölümsüzlüğü arayan Gılgamış’a ölümsüz Utnapiştım, denizin dibindeki dikenli bir bitkiyi çıkarıp yerse yaşamının uzayacağını söyler. Gılgamış, denizin dibine iner; bitkiden bir dal koparır ve su yüzüne çıkar. Uruk’a giderken, bir pınar başında durur. O sırada bir yılan yaklaşır ve bitkiyi yiyerek ölümsüz olur. Tıpkı Hz. Âdem gibi, Gılgamış da yılanın oyununa gelir (And, 2007, s. 88).

⁸ Orta Çağ Arap kaynaklarından olan bu eser Hamdullah Mustafa Kazvinî’ye aittir.

⁹ Yaklaşık 28 metre.

¹⁰ 9144 metre.

onun ölmekte olan oğlu ve sevgiliyle ilişkilendirilir. Sümer mitolojisinde Temmuz'un yoldaşı olan Ningijida, omuzlarından çıkan iki yılanla temsil edilmiştir (Langdon, 1964, s. 77). Bu yılanlar iyi yılanların simgesidir. Tabiatı ve iyileştirici güçleri temsil ederler. Bir de kötü yılan vardır. Bunlar kaosu ve karanlığın kaynağıdır. Sümer mitolojisinde Güneş Tanrısı Ninurta'nın öldürdüğü kaos ejderhası, Babil mitolojisinde ise Marduk'un öldürdüğü Tiamat adlı ejderha buna örnektir. Bunlar karanlığı ve kötülüğü temsil ederler.

Batı ejderhaları, Aziz George'a¹¹ mal edilen hikâye nedeniyle, acıktıklarında insan bile yemek zorunda kalan canavarlardır (Önal, 2007, s. 10). Ejderhanın Batı'daki olumsuz imajının sebebi kilisenin bu hikâyeyi abartması ve İncil'de birçok olumsuz ifadenin olmasıdır. Aslında Eski Ahit'te de, Kur'an-ı Kerim Araf Suresi 7/107, Taha 20/20, Şuara 26/32, Neml 27/10 ve Kasas 28/31'de (Çaycı, 2006, s. 130; Önal, 2007, s. 11) Hz. Musa'nın asasının bir ejderhaya dönüşerek, büyük bir büyü gücü verdiği ve bunun ona güven sağladığı, hatta hayatını kurtardığı yer almaktadır. Buna rağmen kilise, ejderhayı çirkin ve tehlikeli bir figüre dönüştürmüştür (Önal, 2007, s. 11).

Yunan mitolojisinde de ejderha kötü özellikleri ile anılır. "Ekhidna" adlı ejderhanın yeraltında ve üstündeki bütün canavarları yarattığına inanılır. Lerna Ejderi adlı ejderin zehir saçan kafalarını Herakles'in kopardığına ve ölümsüz olan bir kafasını da bir kayanın altına gömdüğüne inanılır (Önal, 2007, s. 12).

Eski mitolojilerin su hamisi olan yılan veya ejder, semavî dinlerde karanlıkların gücü ve kötü ruhların simgesine çevrilmiştir (Bayat, 2012, s. 257).

Ejder, bir taraftan eski Türk inanışları doğrultusunda iyi kuvvetleri, tanrısal gücü, suyu ve yağmur bulutlarını temsil eden bir motif olarak kullanılmışsa da diğer taraftan ateşperestlikteki konumuna uygun şekilde şer kuvvetleri (Ehrimen'i) simgeleyen bir sembol olarak kullanılmıştır (Paşayeva, 2008, s. 1079).

Selçuklu evreninin vücudu yılan şeklinde ve kıvrım kıvrımdır. Eğer ayaklı ise çoğunlukla iki ayağı vardır. Selçuklu evreni yandan gözüktür. Selçuklu evreninin kanadı genellikle Çin ve Türk sanatında olduğu gibi helezon şeklinde bir süsten ibarettir (Esin, 1970, s. 175). Ejderin Selçuklu mimarisinde iyi özellikleri yönünden kullanıldığı görülür. Yağmur yağdırması, koruyucu olması ve bereket getirmesi gibi özellikleri yapılarında kullanılmıştır.

Osmanlı sanatında ejderhalar iki şekilde ele alınmıştır. İlki, dinsel ya da epik öykülerin anlatımında kullanılması ikincisi ise, Osmanlıların mirasını aldıkları Anadolu uygarlığının oluşturduğu birikimin, diğer sanat çevrelerinden gelen ejder imgesiyle yeniden canlanmasıdır (Ülkü, 1995, s. 22).

Osmanlı döneminde etkisiyle Fars edebiyatından etkilenmiştir. Mitolojik bir tarih kitabı olan Firdevsî'nin *Şeh-nâme*'sini Divan şiirinin ana kaynaklarından biri yapmıştır.

Firdevsî'nin *Şeh-nâme*'sinde ejder, hem yiğitliğin hem de kötülüğün sembolüdür.

Kitaptaki minyatürlerde ejder ile mücadele sahneleri bulunur. Bu tasvirlerde derisi pullu ve benekli, yırtıcı hayvana benzer ayaklı, ağzından alev saçan,

¹¹ Aziz George, Oset Nart destanlarında erkeklerin ve gezginlerin koruyucusu kutsal kişilerdendir. Hikâyeye göre Aziz George, Kapadokya'da bir kasabaya gelir. Kasabadaki halk, bir süvari/şövalye olan Aziz George'a ejderhanın sürüdeki koyunları bitirdiğini, şimdi de genç prensesi kurban olarak istediğini söyler. Aziz George, kalkarı ve mızrağıyla ejderhayı yenerek kasabayı kurtarır. Zor durumdakine yardım etmenin erdemini sembolize eden bu hikâye, Hristiyan şövalyelerin, kalkanlarına ejderha sembolü işletmelerine neden olmuştur (Önal, 2007, s. 10).

sürüngeneye benzer, ağzı açık olarak yer almıştır. Ejderle mücadele eden zırhlı kahraman¹² ise, atının üzerinde kılıcını çekerken gösterilmiştir¹³. Tarikat şeyhlerine ait hikâyelerde de tarikat mensupları ejderhayı yener. Bu da o kişinin keramete erdiğini ve dinin gücünü temsil eder (Alsan, 2005, s. 74).

Hamdullah Hamdî'nin *Yûsuf u Züleyhâ*'sında ejder iyi özellikleri ile ele alınmıştır. Yusuf yıkanmak için Nil Nehri'ne girer ve herkes hayranlıkla onu seyreder. Yusuf, Allah'tan kendisini örtecek bir şey isteyince nehirde bir ejderha çıkar. Ejderha dimdik durup Yusuf'a¹⁴ bakılmasını engeller (And, 2007, s. 434-435).

Mimarî ve edebiyatın yanı sıra minyatür sanatında da ejderle alakalı hikâyelerin resmedildiği tasvirlerle rastlanır.

Hz. Muhammed'in ejderha ile ilgili mucizelerini gösteren minyatürler vardır. Hz. Muhammed, Kâbe'nin temelinden çıkan bir ejderhadan halkı kurtarmak için mucize gösterir ve bir ukab kuşu ejderi gökyüzüne kaçıtır.¹⁵ Bir başka minyatürde ise Çoban Amr b. Zeyd, Hz. Muhammed'den bir ejderi öldürmesini ister, Hz. Muhammed'in mucizesiyle ejder, iki dağın harekete geçmesiyle aralarında sıkışarak ölür. *Siyer-i Nebi*'deki bir minyatürde Hz. Muhammed, kervanının yolunu kesen bir ejderha ile konuşur. Bir diğer minyatür ise Hz. Musa'nın asasının yılanı ya da ejderhaya dönüştüğü olayı içerir.¹⁶ Hz. Musa'ya inanmayan Firavun onun bir mucize göstermesini ister. Hz. Musa da asasını yere bırakır. Asa iri gövdeli bir ejderha olur, Firavunun yanındaki adamlar korkup kaçar. Firavun, Hz. Musa'dan bunu durdurmasını ister. Hz. Musa ejderhayı yeniden asaya dönüştürür (And, 2007, s. 138-140, 167).

Fars edebiyatından etkilenen Divan şiirinde ejderha bazı zamanlar İran şiirinde olduğu gibi korku veren özellikleri ile anılmıştır. Fakat Osmanlı'nın kültürel ve tarihî mirasını devraldığı Selçuklu sanatının da etkisiyle bazı durumlarda iyi özellikleri ile kullanılmıştır. Divan şiirinde ejderha, ateş saçması, uçması, hazineleri koruması, kıvrım kıvrım bir şekilde olması ve sevgilinin saçlarının benzetildiği unsur olması,

¹² Ejderle mücadele eden her zırhlı kahramanın kökeni Tiamat'ı öldüren Tanrı Marduk'a dayanır (Yazarın notu).

¹³ Ayrıntılı bilgi için bk. Ibn al Nadim, 1970.

¹⁴ Dedi Yûsuf o demde yâ Settâr
Beni setr eyle görmesin agyâr

Dahi pâyâne ermedin bu du'â
Oldu peydâ sudan bir ejderhâ

Uzayıp yukarı menâre gibi
Agzın açdı hemân mağara gibi

Cüssede başı kubbe-i hammâm
Gözleri anda gûyiyâ iki câm

Göricek halk anun bu bâlâsın
Kodular Yûsuf'un temâşasın (Onur, 1991, s. 165)

¹⁵ Kuş ve ejderin/yılanın kavgaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Wensinck, 1921, s. 46.

¹⁶ Musa Peygamber, Firavun tarafından sihirbazlıkla suçlanır. O çağda sihirbazlık ilerlemiştir. Firavun bütün sihirbazlarını çağırıp onu küçük düşürmek ister. Sihirbazlar ellerindeki ipleri yere bırakır ve her bir ip, yılan olup harekete başlar. Hz. Musa da asasını yere bırakır. Asa büyük bir yılan olup bütün yılanları yutar. Böylece sihirbazlar Musa peygambere iman eder (Pala, 2009, s. 335).

mimarî yapılarda resmedilmesi, ejder şeklinde tasarlanmış çeşmeler ve savaş aletleri yönlerinden sıkça kullanılmıştır.

Bu kullanımları gerçekleştiren şairlerden biri de 17. yüzyıl klasik Türk edebiyatında kaside ve hicivleriyle tanınan Nef'î'dir.¹⁷

Nef'î yerme ve övmeye sınır tanımayan bir şairdir. Nef'î'nin *Divan*'ında yirmi beyitte ejderha ile ilgili benzetme tespit edilmiştir. Kimi zaman Nef'î'nin kalemi ateş saçan bir ejderha, kimi zaman memduhın atları uçan bir ejderha, kimi zaman da memduhın karakteri etrafa feyzler saçan ejder şekilli bir çeşme olmuştur. Bazı beyitlerde de sultanın topları ejder yüzlü birer timsahtır. En yaygın kullanımlardan olan sevgilinin saçlarının yılan/ejderhaya benzetilmesi¹⁸ teşbihi de divanda tespit edilmiştir. Ejderhanın hazineleri koruma özelliğine de beyitlerde değinilmiştir.

1. Bir Hazine Bekçisi Olarak Ejderha

İnanışa göre hazineler, harap yerlere gömüldükten sonra kimsenin bulmaması için tılsımlanmış. Büyünün etkisi ile hazineye yaklaşıp, yılan/ejderha görünür, el uzatını öldürmüştür. Efsanelere dayanan bu inanış ile hazine ve ejder birlikte kullanılır. Ejderhanın hazinelere sahip olması ya da hazine bekçisi olarak düşünülmesinin kökeni aslında ejderhanın sudan oluşmasıdır.¹⁹ Suyun yeşillikleri ve tabiatı canlandırması onun hazinelere sahip olduğunu gösterir. Su adeta içerisinde hazineleri barındıran bir hazinedir. Nef'î'nin *Divan*'ında bulunan beş beyitte ejderhanın hazine bekçisi olma özelliğine değinilmiştir.

Pâsbân olmuş bir ejderdir kalem genc-i dile²⁰

Ki o gencin şeb-çerâğ-ı pâsbândır sözüm (k. 1/28)

¹⁷ Kaynaklarda Ömer Bey, Nef'î Ömer Efendi şeklinde adı geçen şair Erzurum'un Pasinler ilçesinde 1572 yılında doğmuştur. Şair, Pasinler Sancakbeyi Mirza Ali'nin torunu, Mıncıgerd (Sarıkamış) Sancakbeyi Mehmed Bey'in oğludur. Nef'î'nin babası Mehmed Bey de şairdir. Kırım Hanı'na nedimlik yapmıştır. Nef'î, tahsil hayatına Pasinler'de başlamış Erzurum'da devam etmiştir. İyi derecede Farsça bilen şairin şiire ilgisi genç yaşlarda başlamıştır. Şair önce "Darri" mahlasını, sonra da "Nef'î" mahlasını kullanmıştır. Şair, "zarara mensup" anlamındaki "Darri" mahlasıyla ilgili bilgi vermemekle birlikte, "Nef'î" mahlasının bizzat Âli tarafından verildiğini bir manzumesinde kaydeder. Nef'î'nin bey soyundan geliş ve yaşadığı çağın karmaşık olayları kişiliğini şekillendirmiştir. Nef'î, ailesini çaresiz bırakıp Kırım'a giden babanın taşrada bıraktığı, sığıntı bir çocuk, çaresiz bir gençtir. Şairin aniden değişen, saldırgan kişiliğini bu psiko-sosyal etkiler şekillendirmiş olmalıdır. Nef'î, şiir sanatındaki başarısına rağmen istikrarsız kişiliği nedeniyle yakın çevresindeki dostlarını hicveder, başkalarına rencide edecek derecede sataşmalarda bulunur. Bu aşırı tavırlarına rağmen devlet erkânının ilgisini kazanması kıskançlıklara neden olur. Hırçın kişiliği ve özellikle yergileri nedeniyle sadrazam, vezir ve diğer devlet adamlarının öfkesine hedef olur. Nef'î divan edebiyatının gür sesli şairlerindendir. Kendinden emin ve sanatına güvenen bir kişiliği vardır. Sevgisini ve öfkesini dile getirirken, şairin sesinde alışılmamış bir ton duyulur. Seslenişleri yüksek perdedendir. Nef'î, bildiğini açıkça söylemekten çekinmez. İfadelerinde sert, acımasız, hatta biraz da isyancı tavırlar sezilir. Şair, arzularını gerçekleştirdiği sürece çevresiyle barışıktır. Şairde ferdiyet ön plandadır. Üzüntü, keder; kavga, başarı; zevk, eğlence her şey kendisi içindir (Akkuş, 2018, s. 4-5, 7-8).

¹⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Alpay Tekin, 2020b.

¹⁹ Babil Yaratılış Destanı'nda Güneş Tanrısı Marduk'un öldürdüğü karanlıkların ejderhası Tiamat'ın isminin anlamı "tuzlu su" demektir (Yazarın notu).

²⁰ Örnek olarak seçilen beyitler Akkuş'tan (2018) alınmıştır. Kasidelerden alınan beyitler (k.), gazellerden alınan beyitler ise (g.) kısaltmaları ile gösterilmiştir. Beyitlerdeki bazı imla yanlışları düzeltilmiştir.

Hız. Muhammed için yazılmış na'ttan alınan bu beyitte; "Kalem, gönül hazinesine bekçi olmuş bir ejder; sözüm ise o hazinenin bekçisinin şeb-çerağı²¹/gece yanan ışığıdır." denilmektedir.

Beyitte gönül hazineye, kalem bu hazineye bekçi olmuş bir ejdere, söz de bu hazinenin kandiline benzetilmiştir. Gönül ve hazine arasındaki ilişki ikisinin de değerli olması yönüyledir. Söz ile şeb-çerağ arasındaki ilişki ise sözün aydınlatıcı ve güzel olması durumunda parlaklığı yönündendir. Nef'î'nin sözü tıpkı şeb-çerağın karanlığı aydınlığa çevirmesi gibi karanlıkta kalanları aydınlığa çıkarır. Kalem şekil ve karakter özellikleri yönünden ejdere benzetilmiştir. Nef'î, aslında sözünü ve kalemini dolayısıyla da kendisini övüyor.

Hıfz için yâhud vücûd-ı pâdişâhı cûylar

Pâsbân-ı genc-i devlet olmuş ejderhâ mıdır (k. 6/5)

Sultan Ahmet Han için yazılmış kasidenin nesip kısmında Edirne'de bulunan padişahın kasrı tasvir edilir. Kasidenin beşinci beyti olan bu mısralarda "...yahut bu ırmaklar padişahın varlığını korumak için, devlet hazinesine bekçi olmuş ejderha mıdır?" denilmektedir.

İrmakların kıvrım kıvrım akması ile ejderlerin kıvrımlı yapıları arasında teşbih yapılmıştır. Akarsu, devlet hazinesinin başında bekçi olan ejderhaya benzetilmiştir. Kasrın etrafının sularla çevrilmiş olması, bu suların bir ejder gibi kıvrımlı olması, kasrın bir hazineye onu çevreleyen suların ise bir ejdere benzetilmesi söz konusudur. Kasrın içinde padişah vardır. Padişah ise devletin gücü yani hazinesidir. Kasr, padişahı temsil eden bir mazmundur. Dolayısıyla padişah, kasr mazmunu üzerinden övülmüştür.

Tabım ol genc-i firâvân güher-i ma'nâdır

Ki tılsım olmuş ana ejder-i pîçân-ı felek (k. 24/47)

Sultan Murat Han'a yazılmış bir kasidenin fahriye kısmından alınmış bu beyitte; "Benim yaradılışım, içinde bol bol mana incisi²² bulunan bir hazinedir ki ona feleğin kıvrım kıvrım ejderi tılsım/bekçi olmuştur." denilmektedir.

Çocukken babası tarafından terk edilen Nef'î, yaşadığı bu değersizlik duygusunu²³ şiirlerinde kendisini överek telafi etmeye çalışmıştır. Karakterini inci dolu bir hazineye, feleği de bu hazineyi bekleyen bir ejdere benzetmiştir.

Felek; gökyüzü, talih ve her gezegene mahsus gök tabakası anlamlarına gelmektedir. Batlamyos sistemine göre dünya kâinatın merkezidir ve bunu dokuz felek çevreler. İlk yedi felek gezegenler, sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar, dokuzuncu felek ise bütün felekleri saran en büyük atlas feleğidir. Bu felek dönerken diğer felekleri de kendi istikametinde dönmeye zorlar. Kendi istikametleri dışında dönmeye zorlanan sekiz felek insanların talihleri ve mutlulukları üzerinde aksi durumlara sebep olur. Dokuzuncu felekten sonra Allah'ın ilmi başlar. Dolayısıyla insanlar kaderlerinden dolayı ettikleri şikâyetleri Allah'a değil de dokuzuncu feleğe bağlar (Pala, 2009, s. 149-150).

²¹ Ahmet Talat Onay'ın kaydettiklerine göre şeb-çerağ; geceleri lamba gibi ışık saçan bir çeşit cevher; deniz öküzünün geceleri ağzında denizden çıkardığı ve onun aydınlığında otladığı parlak bir taştır (2007, s. 370).

²² Rüzgâr tanrıları gibi, fırtınalar yaratan ve çeşitli hediyelerle sakinleştirilebilen deniz-ejderhaları vardır. Bunlar, hazinelerin özellikle de inci sahalarının bekçileridir (Mackenzie, 1996, s. 50). Bu beyitte de ejderlerin hazine koruyuculuğuna; özellikle de inci hazinelerinin koruyucusu olduğuna dair ayırt edici bir örnek vardır.

²³ bk. 17 numaralı dipnot.

Bu beyitte felek kelimesi “gök” anlamında düşünüldüğünde hazineler üzerinde kıvrılmış yılan/ejderha görüntüsü ile dünyayı çevreleyen dokuz felek arasında bir benzetme yapıldığı görülür. Kelime “baht” anlamında düşünüldüğünde ise şairin manalar hazinesi olan yaradılışının bekçisi/büyüsü ejderha gibi kıvrım kıvrım olan bu felektir. Çünkü hazine gibi olan yaradılışının keşfedilmesini, bilinmesini engelleyen -şiiirlerde de günlük hayatta da kendisinden kötü sıfatlarla bahsedilen- felek/bahttır.

Hâmem ol ejder-i gencîne-i ma'nâdır ki

Nûr-ı ma'nâ deheninden görünür şu'le misâl (k. 35/54)

Vezir-i A'zam Muhammet Paşa için yazılmış kasidenin fahriye bölümünden alınmış bu beyitte “Kalemim o mana hazinesinin ejderidir ki ağzından ateş alevi gibi mana ışığı çıkar.” denilmektedir. Kalem mana hazinesini bekleyen ejdere, kalemden dökülen anlamlar ise ejderin ağzından çıkan ateşe benzetilmiştir. Ateşin nuru ve kalemin ışığı arasında bir benzetme söz konusudur.

Şeb-çerağ-ı dîn ü devlettir vücûdun hıfz için

Kat kat olmuş ejdehâdır heft çarhın çenberi (k. 14/17)

Sultan Osman'ın cihadı için yazılmış kasideden alınan bu beyitte; “Sultanın varlığı dinin ve devletin aydınlık kaynağı olan bir şeb-çerağdır. Yedi felek de bunu korumak için üzerinde kat kat kıvrılmış bir ejderdir.” denilmektedir.

Beyitte memduhın vücudu bir şeb-çerağa benzetilmiştir. Kâinatın düzeni nasıl ki Allah'a aitse, yönettiği insanların düzeni de padişahlara aittir. Padişahlar birçok toplulukta Yaratıcının yeryüzündeki uzantısı olarak görülmüştür. Bu yüzden Osmanlıda padişahlar için “zıllu'llâh”²⁴ sıfatı kullanılmıştır. Sultan Osman da toplumun bir arada yaşaması için gerekli olan şeylerden din ve devletin şeb-çerağı olarak nitelendirilmiştir. Şeb-çerağın aydınlık vermesi gibi padişah da din ve devlet alanında bir dirlik sağlamış, aydınlık saçmıştır. Kendisi ışık saçan bir mücevherdir ve inanışa göre mücevherlerden oluşan hazineleri ejderhalar korur. Yedi kat gök de bir ejderhaya benzetilerek bu hazinenin koruyucusu olarak düşünülmüştür. Din ve devletin şeb-çerağı olarak nitelendirilen Sultan Osman'ın varlığı aslında Osmanlı Devleti'dir. Burada ülkenin bir parçası olan padişah söylenerek mecaz-ı mürsel yoluyla aslında Osmanlı Devleti kastedilmiştir. Kat kat olmuş göklerin bu devletin ışığı olan padişahın varlığına koruyucu olması aslında Osmanlı Devleti'nin bütün gökyüzünün altını kapsadığını ima etmektedir.

2. Ejderha ve Anka

Anka, Arapların mitolojik kuşudur ve yuvası Kafdağı'ndadır. İranlıların Simurg adını verdikleri tanrısal güç taşıyan efsanevi kuş ise Elburz dağındadır. İslam sonrası dönemde bu iki varlık birleştirilerek aynı kuş olarak bilinmiştir (Yıldırım, 2008, s. 626-627). Güneş'in simgesi kuş ile yılanın/ejderin savaşı pek çok kültürde bulunur. Bu iki karşıtlık gece-gündüz, dişi-erkek gibi temel ikilileri açıklamaktadır. Çeşitli açılardan yaratılışla ilgilidir. Nitekim Osmanlı ikonografyasında Simurg ile ejderhanın savaşı minyatürlerde mevcuttur (And, 2007, s. 73-74).

²⁴ Yeryüzünde Allah'ın gölgesi olan kişi, halife, sultan. Bu düşünce "Padişah, yeryüzünde Allah'ın gölgesidir, her zulüm gören ona sığınır" mealindeki hadis-i şerife dayanır. Bu nedenle halife padişahlar için, Zıll-i Hak, Zıll-i Yezdan vs. sıfatlar kullanılır (Pala, 2009, s. 493).

Ağzında veya pençeleri arasında yılan bulunan kartal, kozmik zaferin bir örneğidir. Kartal ve yılan, en güçlü kozmik varlıklardan ikisinin, güneş ve okyanusun temsilcileridir (Wensinck, 1921, s. 46).

Zümrüdüanka Ön Asya söylencelerinde geçen, önemli bir efsanevi kuştur. Farsça adı Simurg²⁵ olup, Araplar buna Anka²⁶, Yunanlar da Phoenix²⁷ demişlerdir. Türkçede her iki sözcük birleştirilerek Zümrüdüanka (Simurgu Anka) adı oluşturulmuştur (Alantar, 2007, s. 205).

Ejder ile Anka'nın mücadelesine *Er-Töştük* adlı bir Orta Asya destanında da rastlanılır. Destanda adı geçen karakuş, Zümrüdüanka; karakuşun tünediği ağaç, hayat ağacı; ağacın altında bekçi olan *Acırğa* yani *Ejderha*, adlı yılan da ejderdir. *Er-Töştük*, hayat ağacındaki karakuşun yavrularını yiyen ejderhayı öldürür.²⁸ Bu destanda işlendiği gibi, ejderha ve Zümrüdüanka, yavruların yenmesi olayından ötürü karşılıklı savaş hâlinde dirler (Mahir, ?, s. 5).

Kehkeşân mıdır felekde nesr-i tâirle yâhûd

Tâk-ı evvânında resm-i ejder ü ankâ mıdır (k. 6/21)

Sultan Ahmet Han için yazılmış kasidenin nesip kısmında Edirne'de bulunan padişah kasrı tasvir edilir. Kasidenin 21. beytini oluşturan bu mısralarda “Kasrın kemerindeki ejder ve Anka resmi midir? Yoksa felekteki Samanyolu ile burcun en parlak yıldızı (Nesir Burcu, Kartal Takımyıldızı) mıdır?” denilmektedir.

Farsça bir kelime olan kehekeşan, “saman götürenler” demektir. Kerpiç ustalarına saman taşıyanların düşürdükleri kırıntılardan kinaye olarak, bu isimlendirme yapılmıştır (Pala, 2009, s. 264). Anadolu'da ise bu tabirin yerine “gökdere, gökyolu” kelimeleri kullanılır (Polat, 2022, s. 190). Kehkeşan (Samanyolu) içerisinde dünyanın da bulunduğu yıldızlar kümesidir. Bu aydınlık görüntüsünden dolayı şekil olarak akarsuya benzetilmiştir. Beyitte de kasrın kemerindeki resimde bulunan ejder ve Anka işlemleri Kehkeşan ile nesr-i taire benzetilmiştir. Ejderin Kehkeşan'a benzetilmesi ikisinin de suya dair özellikleri barındırmasından dolayıdır. Ejderha, Mezopotamya'daki yaratılış mitlerinde suyla ilişkilendirilen bir varlıktır. Söz konusu

²⁵ Simurg, bir yıl içerisinde 30 yıldızı geçen güneşi temsil eden efsanevi bir kuştur.

²⁶ Güneşin bir burçtan diğer burca geçmesi 2160 senede gerçekleşir. Bu süreçte yaşanan Güneş yeni burca geçerken kendi ateşinde yanar ve küllerinden yeniden doğar. Anka, bu süreci yaşayan Güneş'i temsil eden efsanevi bir kuştur.

²⁷ Mısır'ın Güneş Tanrısı olan Ra'nın kuşudur. Simurg, Anka ve Phoenix her ne kadar Güneş'i temsil etseler de aslında birbirlerinden farklıdır. Ortak yönleri Güneş'tir; birbirlerinden ayrıldıkları nokta ise Güneş'in farklı eylemlerini temsil etmeleridir. Ayrıntılı bilgi için bk. Alpay Tekin, 2020b. ; Alpay Tekin, 2020c.

²⁸ Bu hikâyenin aslı M.Ö. 3000 yıllarına dayanır. Babil ve Asur kaynaklıdır. Kiş Kralı Etana'nın karısının çocuğu olmamaktadır. Etana'nın karısı rüyasında doğum bitkisini görür. Etana bitkiyi getirmek için harekete geçer. Şehirde bir ağacın tepesinde yaşayan kartal ile ağacın köklerinde yaşayan bir yılan vardır. Her iki hayvan birlikte yaşama konusunda anlaşma yapsalar da bu birliktelik bozulur ve kartal yılanın yavrularını yer. Böylece arkadaşlıkları biter. Ailesine zarar geldiği için intikam almak isteyen yılan, Güneş Tanrısı Şamaş'a seslenir ve ondan yardım ister. Şamaş, yılanı bir boğanın leşinin içine saklanmasını öğüt verir. Kartal bu tehlikeyi bilmeden leşin üzerine iner ve yılan tarafından kanatları parçalanarak bir çukura atılır. Yaralanan kartal Tanrı Şamaş'tan yardım ister. Tanrı zaten yılanı yardımda bulunduğu kartala da destek olması için Etana'yı yönlendirir. Etana kartala yardımcı olur ve kanatları iyileşene kadar ona bakar. Kartal bu iyiliğin karşılığı olarak Etana'yı gökyüzüne çıkarır ve orada doğum bitkisini bulmasını sağlar (Langdon, 1964, s. 166-174).

kemerde bulunan ejder ve Anka resimlerinde bu iki varlığın hangi eylemde bulunduğu söylenmesi de şairin yaptığı telmihten ötürü bunların savaş hâlinde olduğu tahmin edilmektedir. Bu savaşın kökenleri yukarıda da belirtildiği üzere Mezopotamya mitlerine dayanır. Bu mitler zamanla aynı coğrafyaya kurulan devletlerin edebiyatlarına geçmiştir. Bu mitlerin kalıntıları şiirlerde mazmun olarak kendisini göstermiştir. Kasrın kemeri feleğe, bu kemerde bulunan Anka ve ejder resimleri de gökyüzü unsurlarından Kehkeşan ile nesr-i taire benzetilerek kasrın büyüklüğü mübalağa sanatıyla ifade edilmiştir. Şair, ejderi Kehkeşan'a, Anka'yı nesr-i taire, tak-ı eyvanı (kasrın kemeri) da feleğe benzeterek beyitte leff ü neşr sanatını kullanmıştır.

3. Ejderhanın Fizikî ve Karakter Özellikleri

Nef'î *Divan*'ında ejderhanın bazı fizikî ve karakter özelliklerinin padişah ile devlet büyükleri için yazılan kasidelerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu kasidelerde şahısların övgüsü yapıldıktan sonra onların atlarının övgüsüne geçilmiştir. Bu atlar bazen uçan bazen de öfkeyle yürüyen bir ejderhaya benzetilmiştir.

Pertâb-ı bülend etdiği dem ejder-i perrân

Âheste hırâm eylese tâvus-ı cinândır (k. 9/45)

Sultan Ahmet Han için yazılmış ıydiyye kasidesinden alınmış bu mısralarda şair sırasıyla padişahı, onun özelliklerini ve sonrasında da atını över. Padişahın atının övüldüğü bu beyitte; “[Onun atı] Yüksekten sıçradığı zaman uçan bir ejderha, ağır ağır yürüdüğü zaman da âdetâ cennetteki tavus kuşudur.” denilmektedir.

Şeytan, Hz. Âdem'e secde etmediği için cennetten kovulmuştur. Cennette, tavus kuşu ve yılan²⁹ arkadaştır. Şeytan, onlara kendisini cennete sokmaları karşılığında ebedî hayat ağacının yerini göstereceğini vadeder. Tavus kuşu da bunu ancak yılanın yapabileceğini söyler. Şeytan, yılanın dişlerinin arasında cennete girer. Havva'ya yasak meyveyi yedirir. Havva, Âdem'e meyveyi yediğini söyler ve Âdem de merak edip meyveyi yer. Bunun üzerine Âdem, Havva, tavus kuşu³⁰ ve yılan³¹ cennetten atılır.³²

²⁹ Tevrat'ta, Âdem ile Havva'nın cennetten atılma hikâyesinde yılanın bahsedilmiştir (Tevrat, Yararılış: Bab 3). Kur'an'da anlatılan cennetten kovulma hikâyesinde ise yılanın bahsedilmemiştir (Bakara: 30-37; A'raf: 11-23; Tâhâ: 116-123; Hicr: 27-36; Kehf: 50; Sâd: 71-85).

³⁰ Tavus kuşu çok güzel olmasına rağmen dertlidir. Güzel endâmıyla yürürken gözleri ayaklarına takılır ve ayaklarının çirkinliğine üzülerek ah eder. Tavusun sesi de çirkin olup, ötüşü "ah!" kelimesidir. Bunun nedeni tavusun güzelliğiyle çok gururlanmasıdır. Allah onun gururunu kırmak için ayağını ve sesini çirkin yaratmıştır. Bir efsaneye göre de tavus, cennette bir kuş iken şeytanın cennete girmesine âlet olmuş ve Âdem ile Havva'nın yasak meyveyi yemelerinden sonra cennetten kovulmuştur. Cennette ayakları da güzelken Allah ona "Her yanın süslü olsun, ancak ayakların çıplak kalsın; ayaklarını görünce cenneti ve eski hâlini hatırlayıp ah et!" demiş ve Babil'e indirip ayaklarını çıplak eylemiştir (Pala, 2009, s. 443).

³¹ Sa'lebî cennetten kovulan yılanın Allah tarafından beş şeyle cezalandırıldığını kaydeder. Bu cezalar yılanın bacaklarının kesilmesi ve karnı üzerinde sürünmesi; hayvanların en güzeliyken en çirkin hâline gelmesi; toz toprağın yiyeceği olması; her yıl kış ayında ölmesi; insanoğlunun düşmanı olması ve insanoğlunun da ona düşman olması şeklindedir (Abu Ishâq Ahmad ibn Muhammed ibn İbrahim al-Tha'labî, 2002, s. 56-57). İnsanların yılanları öldürmesinin sebebi de budur.

³² Cennette, tavus kuşu ile yılanın arkadaş olduğuna dair ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed ibn 'Abd Allâh al-Kisâ'i, 1978, s. 35-46; Abu Ishâq Ahmad ibn Muhammed ibn İbrahim al-Tha'labî, 2002, s. 49-57.

Beyitte, Sultan Ahmet Han'ın atı hızlı koştuğu zaman uçan bir ejderhaya, yavaş yürüdüğü zaman ise cennet kuşu tavusa benzetilerek yılan ve tavusun cennetteki dostluğuna telmih yapılmıştır. Mitolojik bir hayvan olan ejderhanın tasvirlerinde yüzünün ata benzediği ve iki kanadının³³ olduğu belirtilir. Nefî de gelenekteki bu bilgiyi kullanmış ve padişahın çok hızlı koşan atını uçan bir ejderha gibi tasvir etmiştir.

Atların belli yürüyüş çeşitleri vardır. Bunlardan birisi de “adeta (walk)” adlı yürüyüştür. “Ağır aksak” olarak da adlandırılan bu yürüyüş çeşidi atın en yavaş ve düz yürüyüşüdür. Bu yürüyüş şeklinde atın bir ayağı her zaman havada, diğer üç ayağı ise yerdedir. At, ağırlığını sırası ile diğer üç ayak üstüne bindirir. Yürürken başını ve boynunu hafifçe aşağı yukarı hareket ettirerek dengesini sağlar (Yılmaz & Ertuğrul, 2013, s. 44-45).

Atın bu yürüyüş şekli tavus kuşunun kuyruğunu açtığı zaman sergilediği yürüyüşe benzer. Bu yürüyüş ağır ağır yapılıdır. Tavus kuşu her bir adımını yavaşlatılmış bir film karesindeki gibi atar. Atın yürüme şekillerinden olan “adeta” ile tavus kuşunun bu yürüyüş şekli benzerlik gösterir. Beyitte atın hareketleri “cilve” sözcüğüyle karşılanmış ve ondaki cilvenin sadece tavus kuşunda olacağı vurgulanmıştır.

Ne ra'nâ rahş olur elhak ol ejderhâ-yı ankâ per

Ki eyler cilvesi şermende tâvus-ı hırâmânı (k. 11/29)

Sultan Osman Han'ın tahta çıkması üzerine yazılan kasideden alınan bu beytin mısralarında sultanın atı övülmektedir. Beyitte “Doğrusu, o Anka kanatlı ejderha ne güzel attır ki cilvesi salınarak yürüyen tavusu utandırır.” denilmektedir. Bir önceki beyitte değinilen tavus kuşu ve yılanın cennetteki arkadaşlığına bu beyitte de telmih yapılmıştır. Kanatlı bir hayvan olarak tasvir edilen ejderha birinci mısradaki “Anka kanatlı” olarak betimlenmiştir. Bu Anka kanatlı ejder ise sultanın atıdır. O kadar güzeldir ki cilvesi/edası tavus kuşunu bile utandırır. Beyitte bu utanmanın sebebi sultanın atının cilvesi olarak gösterilip hüsn-i talil sanatı yapılmıştır.

Nice Evren ki ne dem eylese pertâb-ı bülend

Sanki refâra gelir hışm ile bir ejderhâ (k.17/10)

Sultan Murat'ın emriyle Nefî tarafından padişahın atları için yazılmış kasidenin onuncu beytinden alınan bu mısralarda “Nasıl bir Evren'[dir] ki ne zaman yüksekte sıçrasa/atlasa, sanki bir ejderha öfkeyle yürür.” denilmektedir.

Evren adlı atın, hızından dolayı uçuyormuş gibi görünmesi bir ejderhanın öfkeyle yürüyüşüne benzetilmiştir. Türklerde ejderhaya evren denilmesi ile atın adının Evren olması ve ejderhaya benzetilmesi güzel bir benzerlik üçgeni yaratmıştır. Fars mitolojisinde ejderha, at yüzlü bir varlık olarak tasvir edilir. Sultanın Evren adlı atı ile ejderha arasında şekil ve karakter özellikleri bakımından ilişki kurulmuştur. At, hızı ve öfkeli oluşu yönünden hışm ile yürüyen bir ejderha olarak tasavvur edilmiştir. Karakter özellikleri bakımından atlar sıcakkanlı, ılıkkanlı ve soğukkanlı olmak üzere üçe ayrılır. Bunlardan sıcakkanlı olan atlar saf cins atlardır. Hareketli ve gergindirler. Arap ve İngiliz atları bu sınıfa girer. Bu iki at türünün de ortak özellikleri çok hızlı koşabilmeleridir. İki at türü de şeklen çok zarif bir yapıya sahiptir. Sultanın atının bu türlerden biri olma ihtimali vardır. Aşağıda görseli verilmiş olan Tiamat'ın on bir ejderhasından olan Muşuşu ile atın benzerliği dikkat çekmektedir. *Babil Yarattığı Destanı*'nda Muşuşu'dan “öfkeli yılan” olarak bahsedilir.

³³ Ayrıntılı bilgi için bk. Yıldırım, 2008, s. 274-277.

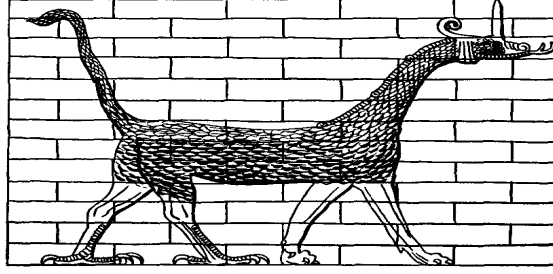

Fig.56 (Langdon, 1964, s. 127)

Şitâb edince döner ejdehâ-yı perrâna

Girer şemâil-i hûbâna cilve-hengâm (k. 21/28)

Sultan Murat Han'ı övmek için yazılmış kasidede sultan, çeşitli özelliklerinden dolayı övülür sonrasında ise atı övülmeye başlanır. Buna göre “[O at] hızlanınca uçan bir ejderhaya döner; yürümeye başladığında ise güzellerin şekline girer.” denilmektedir. Beyitte ejderha ile sevgilinin güzelliği arasında ilgi kurulmuştur.

Babil Yaratılış Destanı’nda ışık ve karanlık arasında bir savaş gerçekleşir. Güneş Tanrısı Marduk, bütün kötü yaratıkları doğuran Tiamat adlı deniz ejderhasını öldürür.³⁴ Buna göre ejderha dişidir. 11. yüzyılda Yahudî bir yazar tarafından yazılmış olan *The Book of the Cave of Treasures* adlı kitapta da yılan kadın olarak tasvir edilir (Wallis Budge, 1927, s. 64). Bunun temeli ise *Tevrat*’ın Yaratılış bölümünde anlatılan Âdem ile Havva hikâyesine dayanmaktadır. Yılanın Havva’yı yasak meyveyi yemeye ikna etmesinden dolayı kadın ve yılan birbiriyle anılmaya başlanmıştır. Bu fikir Avrupa’ya da yayılmıştır. İslamî hikâyelerden olan Camasb-name’de³⁵ bulunan şahmaran erkek olarak anlatılmasına rağmen çizilmiş resimlerde dişi olarak tasvir edilmiştir. Dişi olarak çizilmesinin sebebi Yahudî kültürünün etkisidir.

Beyitte de dişilik ve ejderhanın birlikte anılmasının temeli bu bilgilere dayanmaktadır. Sultanın atının övüldüğü bu mısralarda at hızlandığında uçan bir ejderha gibidir. Gösterişli bir şekilde yürüdüğünde ise güzellerin şekline bürünmektedir. Atın hem ejderhaya hem de güzellere benzetilmesinin ortak nesnesi dişiliktir. Ejderha Sümer, Babil ve Asurlular’da her zaman su ile ilişkilendirilmiş ve dişiliği temsil etmiştir. Divan şiirindeki güzelin kimliği kimi zaman belirsiz olsa da beyitte atın, “ejdehâ” ve “hûbâna” benzetilmesi üzerinden söz konusu kimliğin dişi olduğu söylenebilir.

Kimi tâvus-ı ranâ der kimi perrende ejderhâ

Edince gâhi pertâb-ı bülend ü cilvesin derhem (k. 38/30)

Ne ejderdir ne ankâ ol Burâk-ı berk-sürattir

K’irîşür mûntehâ-yı menzile Cibrîlden akdem (k. 38/31)

Vezir-i azam Hüseyin Paşa için yazılan kasidede Nef’î, paşayı övdükten sonra onun atlarını övmeye başlar. Atların övgüsünü içeren bu iki beyitte “[O at] yüksekte sığırayışını ve cilveli yürüyüşünü beraber yapınca/karıştırdınca bazıları [ona] güzel bir tavus bazıları da uçan bir ejderha der. [Hâlbuki] o ne ejderdir ne de Anka; varılacak en

³⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Langdon, 1964, s. 282, 297-305.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Alpaz Tekin, 2020d.

son menzile Cebrail'den önce varan yıldırım hızındaki Burak'tır." denilmektedir. Beyitte ejderin hızı atın hızına yetişemez. Bu durumda devreye Burak girer. Burak, Hz. Muhammed'in Miraç Gecesi'nde bindiği bineğin adıdır.

Miraç, Hz. Muhammed'in göğe yükselme olayıdır. Hz. Peygamber'in Mescid-i Aksa'dan Sidre-i Münteha'ya kadar olan yolculuğa Miraç denir. Cebrail, Hz. Muhammed'i, Burak'a bindirerek Mescid-i Aksa'ya götürür. Orada bütün peygamberler O'nu karşılayıp arkasında namaz kılarlar. Sonra Cebrail, Hz. Muhammed'i göğe çıkarır. Göğün her katında farklı peygamberlerle karşılaşır ve sohbet eder. Yedinci kat gökte meleklerin Beyt-i Mamur'u tavaf ettiklerini görür. Sidretü'l-Münteha'ya vardıklarında, Cebrail Hz. Peygamber'e yalnız devam etmesini söyler. Hz. Muhammed, Refref denilen yeşil yaygı ile yolculuğa devam eder ve Arş'a varır. Orada Allah'ı görür ve namaz emrini alır (Pala, 2009, s. 322).

Sidretü'l-Münteha, Hz. Muhammed'in Miraç Gecesi'nde Cebrail'i gördüğü yerdir. Cennetin nehirlerinin altından aktığı bu ağacın ötesi, Allah'ın Zat Âlemi olarak kabul edilir. Sidretü'l-Münteha, beşer bilgisinin ve amellerinin son sınırıdır (Pala, 2009, s. 404). Mitolojik açıdan ise Sidretü'l-Münteha hayat ağacıdır. Arşta akan hayat suyunun yanında büyümektedir. Hayat ağacının dibinde yılan, üzerinde ise kuş vardır. Beyitte atın, Cebrail'den önce yıldırım hızında olan Burak gibi Sidretü'l-Münteha'ya ulaşması çok hızlı olduğunu gösterir. Burak adının "berk (şimşek)" kökünden geldiği düşünülür ve kanatlarının olduğu belirtilir. "Burak-ı berk-sürat" demekten kasıt "berk"ın yani yıldırımın bereket ya da şimşek tanrısı ile ilgisinin olması ve suyu temsil etmesinden dolayıdır. Ejderhanın da sudan oluştuğu bilgisi göz önüne alınırsa burak ile ejderha arasında bu yönden bir ilişki olduğu söylenebilir.

4. Cisimlerin ve Kozmik Öğelerin Ejderhaya Benzetilmesi

Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihan-nüma*'da Fatih'in, İstanbul'un fethi için ejder şeklinde toplar döktürdüğünü kaydeder (Unat & Köymen, 1949, s. 691).³⁶

Mevc-i pey-der-peydir ol bahra sipâh-ı saf-be-saf

Bir neheng olsa nola her top-ı ejder-peykeri (k. 14/14)

Sultan Osman'ın cihadı için yazılmış kasideden alınan beyitte "[Sultan Osman'ın] sıra sıra dizilmiş askerleri denizde arka arkaya gelen dalgalar gibidir. Ejderha görünüşlü her topu bir timsah gibi olsa bunda ne var!" denilerek sultanın ordusu ve topları övülmektedir.

Sıra sıra dizilmiş askerler, büyüklük yönünden denize benzetilen ordunun dalgalarıdır; ejder görünüşlü her top da timsaha benzer. Timsah, memduhun ordusunda bulunan topları andırır.

Ejderin ağzından ateş püskürttüğü düşünülür, topun da ağzından ateş çıkar. "Mevc-i pey-der-pey" ve "bahr" kelimesi "neheng" kelimesinin yazılmasını sağlamıştır. "Neheng" ve "top" arasındaki benzerlik ilişkisi ikisinin de tehlikeli olmasındandır. Ordu deniz gibi düşünülmüş sıra sıra dizilmiş askerleri bu denizin dalgaları; ordunun/denizin timsahları da ejder suretli toplardır. Ejderhanın Fars mitolojisindeki tariflerinde timsah gibi yüzünün olduğu söylenir. Ejder gibi ateş saçan topun timsaha benzetilmesinin sebebi budur. Korku veren bir su hayvanı olan timsah ile yakıp yıkan top arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Hâmem ol muciz-tırâz-ı sad-hezârân pîşedir

³⁶ Ve Edirne'de ejderha-peyker toplar döktürüp, yayadan ve müsellemden ve azebten ve sipahî tayifesinden üşüp, getirip, İstanbul'un her tarafına kurup, kaleyi dövmeğe başladılar.

Ki nazîr olmaz ana illâ Kelîm'in ejderi (k. 14/45)

Aynı kasidenin fahriye bölümündeki bu beyitte Nef'î kendisini övmektedir. Beyitte “Benim kalemin o yüz binlerce sanat mucizeleri gösterendir ki; ona ancak Musa (Kelîm)’nın³⁷ ejderi (asası) eş olabilir.” denilmektedir.

Bu beyitte Hz. Musa ve Firavun hikâyesine telmih vardır. Musa’nın zamanında sihir çok ilerlemiştir. Firavun ise Tanrı olduğunu iddia etmektedir. Hz. Musa onu dine davet ettiği zaman mucize olarak asasını yere bırakır. Asa, yılan olup yürümeye başlayınca Firavun bunun bir sihir olduğunu söyler ve ülkedeki bütün sihirbazları toplar. Sihirbazlar büyütlü ipler ve sopalar atar. Hepsî yürümeye başlayınca Hz. Musa asasını yere bırakır ve asa sihirbazların bütün yılanlarını yutar. Bunun bir sihir olmadığını anlayan sihirbazlar ona iman eder.

Nef'î de kaleminin mucizesini Hz. Musa’nın mucizesine benzetmektedir. Onun sözdeki gücü diğer şairlerinkinden daha büyük olduğu için onların sözlerini yutmuştur. Nef'î’nin sanat mucizesine bu yüzden ancak bu durum eş tutulabilir. Böyle düşünen şair kendisini herkesten üstün görmekte ve onları yenmiş olmakla övünmektedir.

Şairin kalemi yüz bin sanatı ortaya koyacak kadar maharetlidir ama her şair ona karşılık veremez. Bu durumda geriye sadece Hz. Musa’nın asası kalmıştır. Hz. Musa’nın asasının yılan olup bütün yılanları yutması ve onunla gücünü ispatlaması gibi Nef'î de kalemiyle bütün maharetini ispatlar. Kalem de yılan/ejder gibi karşısındaki şairlerin kalemini yutar. Diğer şairlerin sözlerini etkisiz bırakarak ortadan kaldırır.

Bu da tesîr-i şevk-i iltifâtındır ki tek durmaz

Eder sihrile hâmem hamle ejderhâ-yı Mûsâ’ya (k. 18/43)

Sultan Murat’ın atı için yazılmış kasidenin son beyitlerinden olan bu mısralarda “Bu da iltifatının arzusunun etkisiyledir ki kalemin sakın durmayıp Musa’nın ejderhasına saldırır.” denilmektedir.

Beyitte, yine Hz. Musa ile ilgili kıssaya telmihte bulunulmuş ve kalem ile ejderha arasında ilgi kurulmuştur. Nef'î, kaleminin övgüsünü mübalağalı bir şekilde yapmaktadır. “Sihir ile” demesinin sebebi kaleminin mucizeler gösterdiğini düşünmesinden dolayıdır. Bilindiği üzere Hz. Musa’nın asası kutsal kitaplarda çeşitli mucizeleri ile ele alınmaktadır. Bu asa denizi yarmış,³⁸ Firavun’un sihirbazlarının sihir ile yarattığı yılanlarını büyük bir ejderhaya dönüştürerek³⁹ yutmuş,⁴⁰ Musa’nın halkının içmesi için bir kayadan su çıkarmış⁴¹ ve İsrailîlerin düşmanları ile yaptığı bir savaşta Musa’nın asayı havada tutmasıyla kavmi bu savaştan galip çıkarmıştır.⁴² Nef'î, bu kadar çeşitli mucizeler gösteren Hz. Musa’nın asasına kendi kalemini hamle yapacak kadar güçlü bir şekilde tasvir etmiştir. Belirtildiği üzere Musa’nın asası Firavun’un büyücülerinin yılanlarını kocaman bir ejderhaya dönüştürerek yutar. Nef'î şairliğinin

³⁷ Söz söyleyen, konuşan demektir. Tur-ı Sina’da Allah ile konuşmasından dolayı Musa peygambere verilen unvandır (Pala, 2009, s. 265-266).

³⁸ Şuarâ Suresi 63. ayet (Elmalılı Hamdi Yazır, 2014, s. 415); A’râf Suresi 107. Ayet (Elmalılı Hamdi Yazır, 2014, s. 206)

³⁹ A’râf Suresi 107. ayet (Elmalılı Hamdi Yazır, 2014, s. 206); Şuarâ Suresi 32. ayet (Elmalılı Hamdi Yazır, s. 414).

⁴⁰ Şuarâ Suresi 45. ayet (Elmalılı Hamdi Yazır, s. 414); A’râf Suresi 107. ayet (Elmalılı Hamdi Yazır, 2014, s. 206).

⁴¹ Bakara Suresi 60. ayet (Elmalılı Hamdi Yazır, 2014, s. 50-51); A’râf Suresi 160. ayet (Elmalılı Hamdi Yazır, 2014, s. 213); Mısır’dan Çıkış 17: 5-7. ayet (Kutsal Kitap, 2016, s. 74)

⁴² Mısır’dan Çıkış 17: 8-16. ayet (Kutsal Kitap, 2016, s. 74)

büyükliğini/kaleminin gücünü padişahın kendisine iltifat eder bir bakışının da etkisiyle daha da güçlenerek Musa'nın ejderhaya dönüşen esasına saldırdığını söyler. Padişahın iltifatının etkisinin kalemini Musa'nın ejderhasına saldıracak kadar güçlendirdiğini söyleyerek padişahı över ama arka planda da kendi kaleminin gücünü/sihrini Musa'nın esasından üstün bularak kendisini över.

Olsa ger feyz-i nem-i meşrebi dünyâya revân

Lüle-i kevser eder gerden-i ejderhâyı (k. 44/12)

Vezir-i A'zam Bayram Paşa'nın övüldüğü kasidenin bu beytinde “Eğer meşrebinin feyz veren sularının nemi dünyaya aksa ejderhanın boynunu bile Kevser çeşmesi yapar.” denilmektedir. Osmanlı döneminden günümüze ulaşan çok sayıda stilize ejderha başlı musluk vardır. Beyitte “ejderhanın boynu” ibaresinden kastedilen, o dönemde çeşmelere takılan ejderha şeklindeki borulardır/lülelerdir. Ejderha şeklinde yapılan bu musluklardan akan sular halkın su ihtiyacını karşılamak için güç sahibi insanlar tarafından ortak kullanım alanlarına yaptırılmıştır. Bayram Paşa'nın da 1634 yılında İstanbul'un Fatih semtinde bulunan Haseki Caddesi'ne bir su sebili yaptırdığı bilinmektedir (Samsakçı & Karavelioğlu, 2016, s. 69). Bu sebinin çeşmeleri hakkında verilen bilgilerde çeşmelerin ejderha şeklinde olduğuna dair bir ifade bulunamamıştır. Fakat mimarî yapıların tahrif edilebileceği ya da bu çeşme başlıklarının da çalınabileceği göz önünde bulundurulursa Bayram Paşa'nın yaptırdığı su sebinde böyle bir çeşmenin olabileceği ihtimal dâhilindedir. Nef'i, Bayram Paşa'yı birçok yönden övdüğü bu kasidesinde paşanın karakterinin feyizli/bereketli olduğunu vurgulamıştır. Bunu da su metaforu üzerinden gerçekleştirmiştir. Paşanın bereketli meşrebinden akan bu sular ejder lüleli/borulu çeşmelere doğru aksa ya da bu çeşmelere ulaşsa onları Kevser çeşmesine çevirebilecek kudrettedir, demiştir. Paşanın karakterinin feyzi/bereketi içenin bir daha susamayacağı sütten beyaz, baldan tatlı cennette bulunan Kevser suyuna benzetilmiştir. Bayram Paşa'nın yöneticilik yaptığı yerlerde gerçekleştirdiği imar faaliyetlerinden dolayı padişah ve halk tarafından sevildiği kaydedilmiştir (Çınar, 2016, s. 28, 98, 100, 104-106).

Sanırlar halka halka dūd-ı âhım evc-i alâda

Bir ejderdir ki sakf-ı künbed-i gerdâne yazmışlar (g. 34/4)

Şairin, bir gazelinden alınan bu beyitte “En yüksek noktada (gökyüzünde) ahımın halka halka olmuş dumanını görenler, [onu] dönen kubbenin tavanına (gökyüzünün tavanına) çizilmiş bir ejder sanırlar” denilmektedir. Künbed; kubbe manasındadır. Âşıktan çıkan ahın halka halka dumanı, kubbenin tavanına çizilmiş bir ejdere benzetilmiştir. Burada kubbeden kasıt gökyüzüdür. Âşıktan çıkan ah göğe doğru yükselir ve yılanın halkalar hâlinde kıvrılmasıyla benzerlik gösterir. Ah, aslında bir acı ünlemidir. Divan şiirinde âşığın “ah” dediği zaman ağzından çıkan nefesin ateşli ve yakıcı olduğu düşüncesinden mülhemdir. Bu ateşli nefesin göklere kadar ulaşan bir yakıcılığının olduğu hayal edilir. Çoğu zaman da sevgilisi için yanıp tutuşan âşığın gönlünden çıkan dumanlar gibi düşünülür.

Babil-Asur kaynaklı bir hikâyede Kış Kralı Etana'nın çocuğu olmaz ve Anu'nun gökyüzünde muhafaza ettiği doğum bitkisini almak için bir kartala binerek göğe çıkar. Yükseldikçe kara ve deniz gözünde küçülür. Büyük İskender'in ölümünden sonra bu efsanenin ona devredildiği söylenilir. Buna göre yeryüzünün sınırlarını keşfetmek isteyen İskender iki büyük kuşa binerek gökyüzüne doğru yol alır. Göğe yükseldikçe yeryüzünün yılanla çevrili bir harman yeri gibi görüldüğünü fark eder (Langdon, 1964, 167, 173-174).

İslamî kaynaklara göre de yüz yaşını doldurmuş yılanlar halka zarar vermesin diye melekler tarafından göğe çekilir. Etana ve devamındaki İskender'in göğe yükselme hikâyesinde yeryüzünün yılanla çevrili gibi görünmesi ve İslamî kaynakların büyüyen yılanların göğe çekildiğini söylemesinin ortak noktası gökyüzü-yılan ve su arasında bir bağlantının kurulmasıdır. Sümer, Babil ve Asur kaynaklı efsanelere göre evrenin sudan geldiğine dair bir inanç mevcuttur. Denizlerin kaos ejderhası Tiamat'ın kelime anlamı ise “tuzlu su” demektir (Langdon, 1964, s. 288-289). Beyitte de bu hikâyelerin zihinde canlandırdığı resmi destekleyen veriler mevcuttur. Gökyüzünün tavanına çizilmiş halka halka olmuş ejder resmi İskender'in göğe yükseldikçe dünyayı yılanla sarmalanmış harman yeri olarak görmesini akla getirmektedir. Sümer kaynaklı bir şiirde Tanrı Enlil'in kaos ejderhasını gökyüzünde tasarladığı ve denizin (Tiamat'ın) ise onu doğurduğu kayıtlıdır (Langdon, 1964, s. 287). Bu da akla İslamî kaynaklardaki büyük yılanların göğe çekilmesi hikâyesinin kaynağı olabileceği fikrini getirmektedir.

5. Sevgilideki Güzellik Unsurlarının Ejderhaya Benzetilmesi

Dile her mûyî bir ejder görünür ol zülfün

Nice bin ejderi bir yerde tahayyül ne belâ (g. 5/4)

Şairin bir gazelinden alınan bu beyitte “Gönle, saçının her bir teli bir ejder olarak görünür. Bin tane ejderi bir yerde düşünmek ne güç bir şeydir (nasıl ızdırap vericidir!).”/ “O saçın her teli gönle bir ejderha olarak görünür. Binlerce ejderhayı bir yerde hayal etmek ne bela şeydir.” denilmektedir.

Aşk ve savaş tanrıçası İhtar⁴³ bir elinde hayatın devamlılığını ve ebediliğini sembolize eden bir yılan tutar. Aynı şekilde divan edebiyatındaki sevgilinin de yılan ile çok yakın bir ilişkisi vardır. Ancak bu imaj çok değişmiş ve başka bir şekil almıştır. Divan edebiyatında yılan sevgilinin saçıdır. Genel olarak bu benzerlik sevgilinin saçının kıvrım kıvrım ve uzun olmasına dayanmaktadır, çünkü yılan da kıvrılarak hareket eder ve uzundur. Fakat sevgilinin saçının yılan benzediğine dair kalıplaşmış genel kabul olan saç “zülf” ile yılan arasındaki benzerliğe rağmen imaj değişmiştir; yani tanrıçanın elindeki yılan, artık sevgilinin saçını mecazen sembolize etmesine rağmen yine de eski anlamına yakın bir anlamda beyitlerde muhafaza edilmiştir. Divan edebiyatında saç aynı zamanda “hayatı” uzunluğu bakımından sembolize eder. Sevgilinin yılan benzeyen saç da zalim, acımasız, aşk ve savaş tanrıçasının elindeki yılan gibi hayatı sembolize etmektedir. Âşıklarına mutluluk getirmeyen, zalim tanrıça gibi sevgili de saçının uzun ve siyah tellerine bağlanan âşıklarını ıstırapla kıvrandırmaktadır (Alpay Tekin, 2020, s. 435).

Divan şiirindeki sevgilinin kaynağı, harlotların⁴⁴ koruyucusu olan İhtar'dır. Babil kökenli efsanelerden birinde bir harlotun aşkından dolayı ölmüş bir âşığının cenazesinin geçişini zafer sevinci duyarak izlediği kaydedilir (Langdon, 1964, s. 32). Divan şiirindeki sevgili de her zaman âşığına bela getirir ve bundan pişmanlık duymaz.

Sevgilinin saçının her bir teli âşığın gözünde ejderha gibidir ve binlerce ejderin bir arada bulunması büyük bir felakettir. Sevgilinin saçları gürdür. Binlerce âşığının gönlü ona bağlıdır. Sevgilinin saçları uzunluğundan, karalığından ve Aşk Tanrıçasının yılanlarla olan ilişkisinden dolayı çoğu zaman yılan ya da ejderhaya benzetilmiştir. Söz konusu benzetmelerden birinin yapıldığı bu beyitte sevgilinin saçının her bir teli gönle bir ejderha olarak görünmektedir. Bir ejderin bile korku saldığı yerde binlerce

⁴³ İhtar, Asurların aşk ve cinsellik tanrıçasıdır; Venüs gezegenini temsil etmektedir. Kırmızı gül ise başlıca simgesidir. İhtar'ın diğer adları; Astarte, Aştoret, Artemis, İsis, Venüs ve Kibele'dir.

⁴⁴ Harlot: Fahişe.

ejderin olması büyük bir beladır. Beyitte her bir saç teli “göze” değil de “dile (gönle)” ejder olarak görünür. Bunun sebebi divan şiirindeki âşıkların gönlünün sevgilinin saçlarına bağlı olması hayalidir.

Dil-i Nef’î gibi geçmezse bu sevdâdan eğer

Her ser-i mûy ana bir ejder-i pîçân olsun (g. 109/5)

Nef’î’nin bir gazelininden alınan bu beyitte “Nef’î’nin gönlü gibi bu sevdadan geçmezse eğer saçlarının her bir telinin ucu ona kıvrım kıvrım bir ejder olsun.” denilmektedir.

Kuvvetli sevgi, aşk, muhabbet; aşırı istek, tutku, arzu ve heves anlamlarına gelen “sevda” kelimesinin “kara, siyah” anlamları da vardır. Dolayısıyla söz konusu beyit iki şekilde yorumlanabilir. Sevda kelimesi “aşk” anlamında alındığında yukarıda verilmiş olan yorum söz konusudur. Sevda kelimesi “kara, siyah” anlamında kullanıldığında ise kelimenin mecaz-ı mürsel yoluyla sevgilinin saçının renginden mülhem olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buna göre beyit “Nef’î’nin gönlü gibi bu siyah saçlardan geçmezse eğer saçlarının her bir telinin ucu ona kıvrım kıvrım bir ejder olsun” şeklinde de yorumlanabilir.

Sultan IV. Murat’ın son dört beytinde söz konusu edildiği bu dokuz beyitlik gazelin ilk altı beytinde sevgilinin saçından bahsedilmiştir. Sevda kelimesinin tevriyeli olarak kullanıldığı bu beyitte ikinci mısradaki “saçının her teli ona kıvrım kıvrım bir ejder olsun” ifadesinden dolayı kelimenin saç çağrışımı daha baskındır. Bu ifadeler, divan şiirindeki sevgilinin saçının her bir telinin bir yılan olarak düşünülmesi hayaline dayanmaktadır. Âşık/şair bu sevdadan yani hem bu aşktan hem de diğer anlamıyla bu saçtan vazgeçmediği sürece sevgilinin saçlarının her biri ona kıvrım kıvrım bir ejder olacaktır. Bir önceki beyitte de açıklandığı gibi sevgili hiçbir zaman âşığının iyiliğini düşünmez ve her zaman onun başına çeşitli belalar açar. Âşık da bunun farkındadır ve bu aşktan/karalıktan/saçtan vazgeçmediği sürece saçının sayısınca belaya/ejdere maruz kalacağını bilir.

Âteşin dillerle pür tâb ol kadar gîsûları

Gûyiya bir ejder-i âteş-feşândır her biri (g. 149/4)

Şairin bir gazelininden alınan bu beyitte “Ateşten gönüllerle [sevgilinin] saçları o kadar ısıltılıdır ki saçının her bir teli sanki ateş saçan bir ejderdir.” denilmektedir.

Gîsû, omuza dökülen saç demektir. Divan şiirinde, sevgilinin saçlarının her bir telinde bir âşığının gönlünün asılı olduğu hayal edilmektedir. Bu gönüllerin “âteşin” olarak nitelenmesinin sebebi âşığın hiçbir zaman sevgiliden iyilik görmemesi; sürekli azarlanması ve kötülük görmesidir. Bir gönlün ateşten olması için öncelikle o gönle ateş düşmesi gerekir. Bir gönle ateşin düşmesi ise o gönlün çok yoğun acı duyması anlamına gelir. Âşığın gönlüne düşen ateş aşk ateşidir. Bunun acı vermesinin sebebi ise âşığın sevgiliden iltifat görmemesidir. Sevgiliye âşık olan kişi sayısı o kadar çok ve bu kişilerin gönülleri o kadar ateşle doludur ki sevgilinin saçlarının her bir teli ateş saçan bir ejderha gibi görünmektedir. Sevgilinin saçının her bir teli ejdere benzetilerek zalimliği mübalağa sanatı ile vurgulanmıştır.

Sonuç

Coğrafi yakınlık ve kültürel etki nedeniyle, Sami halkı, Sümer, Akad, Babil ve Asur’un gelişmiş uygarlığı ile temasa geçince Sami halkının dini ve mitolojisi bu kaynaklardan ödünç alınmıştır.

Nef'î'nin mitolojik öğelere bu denli hâkimiyeti doğup büyüdüğü Erzurum ilinin İran'a yakın olmasından dolayıdır. İran toprakları Mezopotamya hilâli denilen bölgenin içerisinde kalmaktadır ve burada birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Medeniyetlerin kültür birikimleri aynı coğrafya sebebiyle birbirlerine aktarılmıştır. İşte bu aktarım Sümer-Asur-Babil üzerinden İran coğrafyasında yaşamış ve coğrafyanın komşusu olan ya da etkisinde kalan milletlere de yapılmıştır. Nef'î de bu aktarımın yapıldığı bölgedendir ve hâliyle bu kültürü şiirlerine aktarmıştır.

Kaynaklarda büyük timsah görünümünde, yüzü ata benzeyen, iki kanatlı, ağzından ateş püskürten, yeraltı hazinelerinin koruyucusu şeklinde tasvir edilen mitolojik yaratığa tarihte milletler ve uygarlıklar tarafından çeşitli isimler verilmiştir. Ejder, ejdha ve ejderha bunlardan biridir. Ejderha, aslında sudur. Beklediği hazineler ise tabiatın yeşillikleridir. Tabiat suyla bir hazineye dönüşür. Su tabiatı besler tabiat ise su sayesinde adeta bir hazinedeki değerli taşlar gibi rengârenk ve ısıllı ısıllı olur. Ejderin su olmasının en büyük kanıtı Sümer, Babil, Asur Yaratılış efsanelerinde bütün dünyanın kendisinden oluştuğu tatlı ve tuzlu su ikilisinden tuzlu suyun dışı bir ejder olarak tasvir edilmesi, yüz yaşına gelen yılanların sudan göğe doğru çekilmesidir. Böylelikle, su ve ejderha ilişkisi örtük ya da açık bir şekilde işlenmiştir. Ningijida da tabiatın bekçisidir ve sembolü yılanıdır.

17. yüzyılda yaşamış ve kaside şairi olarak bilinen Nef'î, Türkçe *Divan*'ında 13 defa *ejder*, 7 defa *ejderha*, 1 defa da *ejdeha* kelimesini kullanmıştır. Bu kullanımların 16 tanesi kasideler kısmında 5 tanesi ise gazeller kısmında tespit edilmiştir. Nef'î, kasidelerde ejderhaların hazineleri koruması, ateş saçması, kıvrım kıvrım oluşu ile uçuşu özelliklerine değinmiştir. Bu beyitlerde, çeşme lûlelerinin ejder şekilli olmalarına ve savaş aletlerinden topun ejder şekilli olmasına atfen yapılan benzetmeler de mevcuttur. Gazellerde ise ejderha mazmunu, sevgilinin güzellik unsurlarını tasvir etmede kullanılmıştır.

Ejder; kendisini ya da memduhunu överken, övgüde sınırsız olan Nef'î için paha biçilemez bir varlıktır. Nef'î'nin değişken ve öfkeli yaratılışına benzetilebilecek en uygun hayvan ejderdir. Nef'î'nin ele alınan şiirlerinde 20 beyitte ejderha ile ilgili kullanımlar tespit edilmiştir. Bunlardan on altısı padişah ve vezirlere yazılmış kasidelere aittir. Dördü ise gazellere aittir. Ejderha bu şiirlerden dördünde hazine bekçisi olarak tasvir edilmiştir. Bu tasvirlerin ikisinde de kalem bir ejder olarak düşünülmüştür.

Değişken karakteri ve sivri dili yüzünden hayatı idamla biten Nef'î ile birçok mitolojide ateş saçması, öfkeli olması ve büyük hazinelerin koruyuculuğunu yapması gibi özellikleri ile anılan ejderha arasında benzer özellikler vardır. Ejderin ağzından çıkan ateşle şehirler yok etmesi gibi Nef'î de ağzından çıkan ateş gibi kelimelerle kendi sonunu getirmiştir.

Kasideye ait bir beyitte ise mimarîde kullanılan ejder ve Anka resmine göndermede bulunularak kasrın tâkinda bulunan ejder ve Anka resmi gökyüzündeki Samanyolu ve Kartal takımıyıldızına benzetilmiştir. Yine çeşitli kasidelere ait olan altı beyitte ise ejderha fizikî ve karakter özellikleri yönünden benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Biri Sultan Ahmet, biri Sultan Osman, biri Sultan Murat'ın atları, ikisi Sultan Murat, biri de Vezir-i A'zam Hüseyin Paşa için yazılmış bu beyitlerin tamamında atlar çeşitli yönleriyle birer ejdere benzetilmiştir. Dört beyitte atların süratli koşmaları uçan bir ejderha, iki beyitte ise yürüyüş ve atlayış tarzları kızgın ejderha ve Anka kanatlı ejderha olarak tasavvur edilmiştir.

Diğer beş beyitte de cisimler ve kozmik öğeler ejderhaya benzetilir. Bir beyitte top, iki beyitte kalem, bir beyitte çeşme ve bir beyitte de ahın dumanı ejdere benzetilmiştir. Sevgilideki güzellik unsurlarının ejderhaya benzetildiği üç beytin tamamı gazellere aittir. Buradaki güzellik unsuru saçtır.

Bu çalışmayla mitolojik bir yaratık olan ejderhanın klasik edebiyattaki yansımaları ve Nef'î'nin şiirlerindeki kullanımları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

- Abu Ishâq Ahmad ibn Muhammed ibn Ibrahim al-Tha'labî (2002). *'Arâ'is al-majâlis fi qisas al-anbiyâ or "lives of the prophets"*. (Translated and Annotated by William M. Brinner). Leiden.
- Akkuş, M. (2018). *Nef'î divanı*. Erişim Adresi: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0>
- Alantar, H. (2007). *Motiflerin dili*. İstanbul: İTKİB.
- Alpay Tekin, G. (2020a). Anka ve Güneş. *Şîmurg'un kanadı, mitoloji ve edebiyat makaleleri* (s. 317-355) içinde. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Alpay Tekin, G. (2020b). Divan edebiyatındaki bazı motiflerin mitolojik kökenleri. *Şîmurg'un kanadı, mitoloji ve edebiyat makaleleri* (s. 423-447) içinde. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Alpay Tekin, G. (2020c). Güneşin kuşları: Phoenix ve Anka. *Şîmurg'un kanadı, mitoloji ve edebiyat makaleleri* (s. 395-422) içinde. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Alpay Tekin, G. (2020d). Câmâsb-nâme hikâyesindeki yılan sembolü. *Şîmurg'un kanadı, mitoloji ve edebiyat makaleleri* (s. 357-371) içinde. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Alsan, Ş. (2005). *Türk mimarî süsleme sanatlarında mitolojik kaynaklı hayvan figürleri (Orta Asya'dan Selçuklu'ya)*. (Doktora tezi). Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- And, M. (2007). *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm mitologyası*. İstanbul: YKY.
- Bayat, F. (2012). *Türk mitolojik sistemi (ontolojik ve epistemolojik bağlamda Türk mitolojisi*. II. Cilt, 2. Baskı. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çaycı, A. (2006). Asya'dan Anadolu'ya uzanan serüven: çark-ı felek ve ejder birlikteliğinin nadir bir Konya örneği. T. Yazar (Ed.). *Sanatta Anadolu-Asya ilişkileri, Prof. Dr. Beyhan Karamağaralı'ya armağan* içinde (s. 126-136). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Çınar, G. H. (2016). *Sadrazam Bayram Paşa ve icraatları*. (Yüksek lisans tezi). Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul.
- Eberhard, W. (2000). *Çin simgeleri sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ekiz, M. (2011). Niğde'deki Hristiyan Türk kiliselerinde yer alan ejder figürleri: ikonografik açıdan bir bakış. *Sanat tarihi dergisi*, XX/1 Nisan, 39-62.
- Elmalılı M. Hamdi Yazır. (2014). Hak dini Kur'an dili meâli. (Sad. L. Cebeci & S. Kılıç). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Erdi, S. & Yurteser, S. T. (Çeviri, Uyarlama, Düzenleme). (2005). *Kâşgarlı Mahmûd, Dîvânü lugâti't-Türk*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

- Esin, E. (1970). Evren (Selçuklu san'atı evren tasvirinin Türk ikonografisinde menşe'leri). *Selçuklu Araştırmaları Dergisi 1* (1969'dan ayırtışım). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İbn al Nadim (1970). *The Fihrist of al-Nadim; a tenth-century survey of Muslim culture*. 2. C. s. 77. New York: Columbia University Press.
- İnal, G. (1971). Susuz Han'daki ejderli kabartmanın Asya kültür çevresi içindeki yeri. *Journal of Art History*, 4, 153-184.
- Kutsal Kitap, eski ve yeni anlaşıma (Tevrat, Zebur, İncil). (2016). İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi & Yeni Yaşam Yayınları.
- Langdon, S. H. (1964). The mythology of all races, *Semitic mythology*. Volume: V. New York: Cooper Square Publishers, Inc.
- Mackenzie, D. A. (1996). *Çin ve Japon mitolojisi*. (K. Aktan, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Mahir, B. (yty.). Osmanlı saz üslubu resimlerinde ejder ikonografisi. Erişim Adresi: <https://pdfcoffee.com/osmanli-saz-slubu-resimlerinde-ejder-konogrifisi-banu-mahr-pdf-free.html>
- Muhammed ibn 'Abd Allâh al-Kisâ'i. (1978). *Tales of the prophets (qisas al-anbiyâ')*. (Translated by Wheeler M. Thackston Jr.). Boston: Twayne Publishers.
- Mülayim, S. (1993). Ejderli taşlar. *Théma Larousse, Tematik Ansiklopedi*. C. 6. s. 197.
- Onay, A. T. (2007). *Açıklamalı divan şiiri sözlüğü*. (C. Kurnaz, Haz.). Ankara: Birleşik Kitabevi.
- Onur, N. (1991). *Yûsuf u Züleyhâ, Hamdî*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Önal, N. O. (2007). *Çin mitolojisindeki ejderha motifinin çağdaş seramik biçimlerde yorumlanması*. (Yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Pala, İ. (2009). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Paşayeva, V. (2008). Azerbaycan halı ve tekstillerinde ejder motifi. 38. *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildirileri (Maddi Kültür) içinde*, 10-15. 09. 2007. III. Cilt. Z. Dilek, M. Akbulut, M. Arlı, Z. B. Özer, R. Gürses, B. Karababa Taşkın (Yay. haz.). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Polat, N. H. (2022). Kehkeşan. *TDV İslâm ansiklopedisi*. C. 25. s. 190-191. Ankara.
- Samsakçı, M. & Karavelioğlu, M. A. (Tashih ve Günümüz Türkçesine Çev.). (2016). *Kitabelerin kitabı Fatih, Fatih ilçesi Türk-İslâm devri kitabeler envanteri*. Fatih Belediye Başkanlığı: İstanbul. Erişim Adresi: <https://tarihiyarimada.net.tr/diger/bayrampasa-sebil-ve-cesmesi-bayrampasa-kulliyesi/>
- Unat, F. R. & Köymen, M. A. (Yay. Haz.). (1949). *Mehmed Neşrî, Kitâb-ı cihan-nüma Neşrî tarihi II*. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ülkü, C. (1995). *Ejderhanın motif olarak gelişimi ve Osmanlı sanatında kullanımı (1453-1600)*. (Doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Wallis Budge, E. A. (Translated from Syriac to English). (1927). *The book of the cave of treasures*. London.
- Wensinck, A.J. (1921). *Tree and bird as cosmological symbols in Western Asia*. Verhandelingen Der K ninklijke Akademie Van Te Amsterdam.

Yıldırım, N. (2008). *Fars mitolojisi sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Yılmaz, O. & Ertuğrul, M. (2013). Atlarda yürüyüş çeşitleri ve kusurları. *Akademik Ziraat Dergisi*, 2(1), 43-54.